se impune constatarea că este posibil ca felul în care se poate produce confuzia să decurgă din cel în care se petrece evoluţia fonetică şi sînt percepute şi considerate rezultatele acesteia. Cu ajutorul unor exemple precum cele de mai sus se observă cum factorul inconştient nu acţionează singur, alături de acesta acţionînd periodic şi cu intensităţi variabile un alt factor, de natură conştientă.

0. 3. Comentariu. Punctul comun al unor evoluţii din limbă poate deveni cauză a confuziilor într-o perioadă în care tulburările din limbă sînt generate de procesele fonetice aflate în contradicţie cu procesele din actul normării, care prezintă tendinţa de a corecta evoluţia[11]. Evoluţia fonetică nu este stopată decît parţial, instrumentul prin care se petrece aceasta devenind cauză a unor noi mişcări în zona care prezintă identitate ori apropiere contextuală la nivel fonetic cu contextele în discuţie. Fără a exista limitări în ceea ce priveşte posibilităţile vorbitorului de a articula sunetele în cauză, apar confuzii întrucît principiul coerenţei în modificările operate de acesta nu este dublat de o bună cunoaştere a limbii în plan diacronic, în contextul ciocnirii (contactelor) dintre norme, ajungîndu-se la analize nefundamentate cu consecinţe asupra formelor[12]. De aceea, excepţia nu reprezintă în mod necesar neîncadrarea în aceeaşi serie a ceea ce, aparent, face parte din respectiva serie, ci rezultatul unei alte perspective.

1. Generalităţi.

1. 1. Tema studiului. Studiul de faţă îşi propune să observe şi să descrie pe baza unor analize amănunţite o serie de cazuri tipice în care s-ar putea spune că vorbitorii aplică legi fonologice în vreme ce tiparele de comportament lingvistic şi mentalitatea acelor vorbitori rămîn guvernate de caracterul centrifug al legilor fonetice[13]. Schimbările

[11]Cf. evoluţia convergentă *kl*, *fl* > *hly*, fenomen determinat de aspiraţia vorbitorilor către o altă normă, în Hagege, Haudricourt, p. 41, nota, unde se vorbeşte de „hypercorrectisme".

[12]La nivel individual, acelaşi lucru se poate întîmpla (aici însă, analiza nu mai este neîntemeiată în mod absolut, ea poate fi corectă, ci este diferită de aceea a colectivităţii).

[13]Distincţia *lege fonetică / lege fonologică*, definirea şi prezentarea acestor concepte, sînt făcute de S. Puşcariu în *Phonétique et phonologie* şi *Sur les lois phonétiques*, în

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

lingvistice care interesează aici sînt cele care afectează deprinderile articulatorii şi se produc cu ajutorul factorului conştient. Acestea sînt iniţial voluntare, într-o măsură apreciabilă autoimpuse, apar şi se continuă în grupuri destul de restrînse, la cei cu „simţul limbii", şi constituie consecinţe ale unor raţionamente lingvistice aplicate. Prin imitaţie, aceste schimbări se pot întinde şi generaliza la populaţii întregi, fiind adoptate mai mult sau mai puţin conştient[14]. În măsura în care o modificare din vorbire este acceptată de normă, ea poate fi urmată de efecte la nivelul întregului, proces impus de coerenţa sistemului; de aici se poate deduce că imitaţia respectivă se datorează uneori unei atracţii irezistibile, ceea ce poate confirma că modificarea iniţială s-a produs în sensul evoluţiei sistemului (ori într-unul permis preferenţial de acesta) împlinind tendinţele cele mai puternice şi apte de

---

ELR, p. 125-134, respectiv 135-202; v. şi *Morfonemul şi economia limbei*, în DR VI, p. 211-243, unde se face distincţia *fonetic / fonologic* (*Phonetik / Lautlehre*), nota 1, p. 211-212, dar v. şi *Dări de seamă*, în GS, I, p. 157 (şi nota 4) şi p. 158 (şi nota 1), unde O. Densusianu ironizează pe S. Puşcariu pentru preocuparea privitoare la distincţia *lege fonetică* / *lege fonologică* şi pentru observaţiile sale asupra factorului conştient în schimbarea lingvistică. De asemenea, v. E. Petrovici, *Pe marginea observaţiilor lui E.P. Hamp asupra interpretării fonologice a consoanelor româneşti*, în CL 1959, p. 177-188. Distincţia *schimbări fonetice / schimbări fonologice*, prezentă la Jakobson este discutată — dintr-o perspectivă strict fonologică — de Uguzzoni (p. 107) astfel: „Sono puramente fonetici quei processi che modificano le realizzazioni dei fonemi, senza alterare né il loro inventario né il sistema delle opposizioni a cui essi parte [...] Sono invece fonologici quei processi evvolutivi che portano alla nascita di nuove unità distintive o alla scomparsa di unità distintive preesistenti: nell'uno e nell'altro caso è tutto il sistema fonologico che subisce un cambiamento; nelle sue dimensioni e nelle sue relazioni interne". V. şi Turculeţ *Introducere*, p. 24-26. Studiul de faţă va acorda conceptelor 'lege fonologică', 'schimbare fonologică', şi termenilor corespunzători accepţiunea pe care acestea o au la S. Puşcariu.

[14]Deşi imitaţia constituie un factor important, ea face parte dintr-un complex mai larg, o tendinţă colectivă care acţionează cu o forţă considerabilă într-o anumită comunitate lingvistică, forţă ce ţine şi de o serie de variabile, a căror pondere este mai greu cuantificabilă, cum ar fi gradul de omogenitate al comunităţii, poziţia ei în cadrul comunităţii tuturor vorbitorilor acelei limbi, nivelul reactivităţii la contact cu alte grupuri similare, gradul de cristalizare al normei locale etc.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

realizare ale sale[15]. Aceasta deoarece sistemul este la un moment dat rezultat al unei evoluţii istorice, înţeleasă şi ca rezultat al efectelor unor tendinţe manifestate în momente succesive.

Prezenta cercetare ar putea oferi rezultate de ordin teoretic prin care teoriile anterioare asupra cauzelor mişcărilor de la nivelul fonetico-fonologic, mecanismele acestor structuri ar putea beneficia de explicaţii mai complete, care să reţină nu doar cauze de ordin natural, ci şi pe cele care, acceptate fiind la nivel teoretic, au fost mai puţin utilizate. Principiul analogiei, enunţat de neogramatici, reprezintă mai mult decît o explicaţie de serviciu, abandonată înainte de extragerea unor consecinţe rezonabile, ea avînd o pondere însemnată în cadrul proceselor din limbă. Unele suprapuneri între acţiunea acestui factor cu cei de ordin fiziologic, ţinînd de anumite constante şi variabile implicate în procesul de schimbare lingvistică, merită o rediscutare spre a se lămuri acest tip de convergenţă a factorilor de diferite tipuri, precum şi felul în care ei relaţionează.

1. 2. Conceptul 'hipercorectitudine'. Chestiunea hiper–corectitudinii sau a hiperliterarităţii prin falsă regresiune sau hiper–regresiune a fost abordată într-un mod mai mult sau mai puţin tangenţial, în studii de diferite întindere. Unii cercetători, însă, au acordat spaţii destul de ample prezentării de exemple de forme

[15]Vezi intervenţia în discuţie a lui Alberto Mioni, care consideră că, în multe situaţii, fenomenul de hipercorectitudine nu se datorează atît exagerării unor tendinţe (reale sau presupuse) din limba literară cît ale curentului contrar din dialecte, care provoacă devieri, îndepărtări de la norma dialectală, chiar şi în cazul în care tendinţele limbii şi ale dialectului îşi corespund. Astfel, pentru asemenea situaţii, nu se au în vedere drept cauză a schimbărilor doar manifestările bazei de articulaţie, cauze de ordin fiziologic, ci şi de ordin psihic, în speţă intervenţia factorului volitiv care, sub diferite impulsuri orientează mişcările organelor articulatorii (la comunicarea lui Luciano Canepari, *Teorie e prassi dell'italiano regionale. A proposto del 'profillo della „lingua italiana nelle regioni"' (pILR)*, p. 89-104, în *L'italiano regionale, atti del XVIII congresso internazionale di studi*, Padova-Vicenza, 14-16 settembre 1984, Roma 1990). V. şi Alberto Mioni, *La standardizziazione fonetico-fonologico a Padova e a Bolzano (stile di lettura)*, p. 193-208, în *vol. cit*.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

hipercorecte, precum şi comentării acestora[16]. G. Istrate, spre exemplu, a studiat acest aspect în mod aplicat, cu referire expresă la perioada literară modernă[17]. Exemplele culese de autor sînt relevante în ceea ce priveşte esenţa fenomenului, concluziile studiului fiind deosebit de utile cercetării de faţă. Analizînd un material bogat, cules mai ales din texte literare, acesta arată că formele hiperliterare apar ca urmare a existenţei şi manifestării unor tendinţe spre corectitudine, în viziunea vorbitorilor şi autorilor de la care se preiau acele forme, fiind conforme cu tendinţele manifeste în norma literară formele care conţineau vocale palatale în locul celor velare. După evidenţierea influenţelor exercitate de către texte vechi cu care presupune că respectivii autori aveau un contact permanent şi viu, de natură să inducă o serie de forme, care s-au

[16]V. bibliografia la Th. Hristea, în articolul *Conceptul de hipercorectitudine*, în LR, XI (1962), nr. 2, p. 171-180, precum şi amplul studiu asupra acestui fenomen, apărut în *Probleme*, p. 277-315, unde se discută chestiunea pornindu-se de la exemple, de regulă cu referire la stadii mai noi ale limbii române. Sextil Puşcariu a vorbit pe larg, tratînd cu foarte mare atenţie acest fenomen, în multe dintre scrierile sale şi a teoretizat fenomenul prezentînd cu o mare limpezime elemente care sînt esenţiale în înţelegerea naturii acestuia; despre contribuţiile acestui savant se va vorbi pe larg pe tot cuprinsul acestei lucrări. Elevul acestuia, E. Petrovici scrie despre *Băn. u >w, v, b, p* — în SDT (p. 37) —, considerînd aceste schimbări ca pe «un fel de „false regresii" datorate străduinţei de a evita forma cu *u* care ar fi putut fi considerată ca avînd un fonetism străin, pe timpul cît slavii din Banat erau pe cale de a se romaniza». Totodată, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I, Iaşi, 1988, vol. II, Iaşi, 1991, vol. III, Iaşi, 1993, vol. IV, Iaşi 1995, vol. V, Iaşi, 1997, ale cărei *Studii lingvistice,* îl au ca autor pe Vasile Arvinte, apar referiri speciale asupra acestui fenomen, însoţite de prezentări de cazuri; de asemenea, chestiunea este abordată de Stelian Dumistrăcel, în *Influenţa*, lucrare în care, dincolo de un număr considerabil de exemple pe care autorul le oferă, conceptul în discuţie este utilizat de acesta în explicarea apariţiei multor forme. Lucrarea, care conţine consideraţii deosebit de utile şi care au servit studiului de faţă, încearcă, printre altele, să scoată în evidenţă mecanismele fenomenului, felul în care acestea se pun în mişcare şi acordă o anumită pondere acestui tip de explicaţie, mai însemnată decît la alţi autori. Perspectivele care apar la acest cercetător se referă mai ales la situaţia graiurilor, arătîndu-se şi implicaţiile de ordin sociolingvistic (v. şi AD).
G. Ivănescu, în articolul *Din fonetica evolutivă a limbii române cu cîteva discuţii de fonetică generală*, în LGR, p. 144-176, arată că „ştiinţa actuală nu ne poate spune ce sînt aceste schimbări" (p. 153).
[17]În *O problemă controversată*.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

constituit în modele[18], G. Istrate concluzionează că acei autori respectau anumite norme, la care consimţeau liber, subliniind că ocurenţa unor astfel de forme în texte nu reprezintă doar un fapt de grafie, uneori apărînd chiar pronunţii exagerate. Esenţa fenomenului este observată de G. Ibrăileanu care arată, referindu-se la C. Negruzzi: „cu timpul ajunge să scrie *ripitor* în loc de *răpitor*, adică aşa de mult se ţinea să nu schimbe pe *i* în *î*, încît prefăcea pe *î* în *i*" (p. 10). Constant s-a ocupat de evidenţierea şi analiza acestor forme V. Arvinte, care prezintă procesele fonetice şi mentale care au loc în aceste situaţii, arătînd că „variantele hiperliterarizate sau hipercorecte atestă conştiinţa caracterului neliterar al fenomenului palatalizării labialelor. Ele aparţin unor vorbitori în al căror grai popular palatalizarea era prezentă"[19].

O poziţie aparte printre lingviştii români o ocupă, din acest punct de vedere, A. Avram. Într-un studiu recent apărut[20], acest autor încearcă să înlăture explicaţia prin hipercorectitudine pentru unele dintre cuvintele cele mai reprezentative sub acest aspect. Studiul citat trebuie corelat cu o notă etimologică[21], în esenţă o încercare pe aceeaşi linie, de a demonstra că norma literară românească nu conţine forme rezultînd din palatalizarea labialelor. Merită reţinute din primul articol unele distincţii terminologice ale autorului, care se încadrează în rîndul celor operate în lingvistica străină.

Fenomenul analizat fiind destul de complex, în sensul că se poate manifesta sub variate forme, avînd la bază reacţii psiho-sociale diferite ca pondere, nu se poate neglija, alături de punctul de vedere lingvistic, cel sociolingvistic. Astfel privind lucrurile, denumiri precum

[18]*Ibid*., p. 26, 35, 43. Autorul studiului identifică preocupări pentru literarizare la o serie de scriitori ai secolului trecut, autori de prestigiu, cu influenţă în epocă, apoi arată că o anumită continuitate faţă de textele vechi provine şi din influenţele graiurilor populare, nu doar din contactele cu acele texte.

[19]V. Arvinte *St.lingv.* ***Ex***., p. 6.

[20]*Cîteva cazuri de hipercorectitudine aparentă în limba română*, în SCL XLIV 1993, p. 45-58.

[21]Intitulată *Rom.* ***frânghie*** *— un caz de aparentă acceptare în limba literară a unui fonetism dialectal* şi apărută în FD XIII 1994, p. 7-15.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

hiperurbanism[22], *hiperliterarizare*[23], *hipercorectitudine*[24], *hiperzel*, *hiperdialectalism*[25], *formă arhiliterară*[26] apar îndreptăţite în măsura în

[22]Termenul apare cu consecvenţa cea mai ridicată în prima jumătate a acestui secol. V., de exemplu, S. Puşcariu DR I, p. 237, DR II, p. 711-712, 716, DR V, p. 776-777, ELR, p. 59, 84, 445, LR I, p. 178, şi LR II, p. 239, 320, 370; acest savant a folosit paleta cea mai largă de termeni pentru a denumi fenomenul în discuţie, fiecare termen utilizat denumind fenomenul după tendinţa ce l-a generat şi, mai rar, caracteristicile lingvistice ale fenomenului. Tot S. Puşcariu a vorbit şi despre „false regresiuni" şi „hiperregresiuni" (v. LR II, p. 320); Iordan, *Gramatica greşelilor* p. 18, 30, 32, 40, 135-136; Istrate *Nepos*, Istrate *Grai popular*; Nandriş, p. 226 228, precum şi alţi cercetători, ca N. Drăganu, V. Bogrea (în articole din DR, de exemplu). Pentru acest termen, precum şi pentru cel de *hipercorectitudine* v. şi G. Mounin, *Dictionnaire de la linguistique*, PUF, Paris, 1974, p. 166, respectiv 165, unde *hiperurbanismul* este considerat ca fiind o adaptare la vorbirea orăşenească prin aplicarea abuzivă a unei reguli de corespondenţă. În sfîrşit, în À *propos*, p. 120, Cl. Hagège defineşte acest termen ca „les usages appartenant à un niveau de style plus soutenu que celui de la conversation courante, sans que le locuteur ait connaissance de cette rupture".

[23]V. Ivănescu *Problemele*, p. 62, 212-213, unde autorul foloseşte şi celălalt termen, dar se pronunţă în favoarea acestuia; V. Arvinte *St. lingv.**Gen.*, p. 55 şi 64-65, ***Ex.***, p. 6, şi 13, ***Lev.***, p. 6, ***Num.***, p. 3 şi 5 şi ***Deut.***, p. 4, 8, cercetător care vorbeşte despre „hiperliterarizare sau hipercorectitudine"; termenul apare şi în Dumistrăcel *Influenţa*, passim, cercetător care preferă, însă, termenul următor; Puşcariu, printre altele, LR II, p. 371.

[24]Este termenul pe care îl promovează mai ales Th. Hristea, în *Probleme*, (v., în special, p. 281, 190), unde se acordă un spaţiu amplu discutării chestiunilor de terminologie referitoare la acest concept, dar şi definirii conceptului. Acest autor consideră 'hipercorectitudinea' ca o 'abatere generată de teama de a nu greşi, rezultînd dintr-un efort conştient de conformare a vorbitorului la norma literară'. De asemenea, el vorbeşte despre o „hipercorectitudine latentă" definind-o ca pe o situaţie în care vorbitorul are de ales „între două pronunţări, ambele etimologice, sau una originară şi alta explicabilă, la rigoare, pe cale pur fonetică". (*lucr.cit.* p. 285), aşadar ambele justificate. Analiza exemplelor oferite de autor ar putea arăta că nu există temeiuri pentru a face această diviziune. Astfel, se dă forma *jecmăni* considerată ca rezultat al hiperregresiunii din *jăcmăni* (< magh. *zsákmány*), care este neîntemeiată din punct de vedere etimologic, şi nici nu poate fi explicată „la rigoare" pe cale pur fonetică, alături de forma *berbant*, care poate avea etimologie multiplă (bg. *berbant*, gr. *mpirmavnti*), ori formele *ciocolată*, *şocolată*, arătîndu-se că *jecmăni* se explică prin sistemul fonetic muntenesc, dar nu ca o evoluţie fonetică, ci prin schimbare conştientă. Probabil că în cazul *hipercorectitudinii*, nu se poate vorbi despre schimbări fonetice inconştiente, „obişnuite". Tocmai aceasta este esenţa fenomenului: schimbarea operată conştient,

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

care se acceptă modalitatea de a denumi un fenomen prin raportare la motivaţiile vorbitorului şi la unele trăsături ale naturii acelui fenomen. În grade diferite, fiecare dintre termenii de mai sus poate fi acceptat. Ceea ce este diferit la autori sînt conceptele din spatele acestor termeni; astfel, dacă pentru I. Iordan, *hiperurbanism* pare a fi un termen generic, pentru S. Puşcariu se încadrează aici „cazurile de exces de zel în prefacerea rostirii ţărăneşti în rostire orăşenească”[27]. Studiul de faţă va

---

fireşte, conform unui sistem fonetic de referinţă. Alegerea conştientă între două forme îndreptăţite nu constituie un caz tipic de hipercorectitudine, ci aceasta este forma prin care se fixează norma în sincronie. G. Mounin arată că *hipercorectitudinea* este fenomenul prin care apare o formă fonică sau grafică prin încercarea de restituire „par erreur ” a unui element considerat ca dispărut în urma evoluţiei limbii.

[25]Pentru ultimii trei termeni vezi Puşcariu LR II, Marouzeau, p. 94, unde, sub titlul *Hyperdialectyque*, apare o definiţie precum: „des formes dialectales qui comportent l’application d’une régle de correspondence à des cas pour lesquels elle n’est pas valable”, v. şi p. 95. De asemenea, E. Petrovici, în *De la nasalité*, p. 21 vorbeşte de *hiperdialectalism*, fenomen pe care îl ilustrează printr-un exemplu precum *smeu* < *zmeu* < sl. *změj*, iar la p. 30, vorbind despre false regresiuni *-nt-* > *-mt-* (*sentio* la *simt*, *ventus* la ar. *vimtu*) consideră că „il faut donc ranger ce phénomène parmi les faits d'hyperdialectalisme”. În contextul unei discuţii asupra factorilor care contracarează evoluţia fonetică şi acţionează ca un element perturbator faţă de acţiunea legilor fonetice, W. von Wartburg, în *Problèmes*, argumentează cu exemple de hipersicilianisme, caz în care vorbitorii „se sont défaits de leurs propres habitudes phonétiques dans une proportion qui depasse le but”, loc în care citează pe Th. Gartner cu termenul de „Überentäusserung” (p. 29). De aici decurge că se pot deprinde articulaţii fonetice străine, că observaţia şi voinţa pot acţiona cu destulă forţă în limbă, depăşirea anumitor limite fiind posibilă nu atît din necunoaşterea sistemului de în care se pătrunde, cît din intrarea în acesta cu anumite principii şi deprinderi ce guvernează propriul sistem. Faptul acesta, care se încearcă a fi argumentat de-a lungul studiului de faţă, este ilustrat în lucrarea lui von Wartburg (p. 30-31), unde se oferă exemple de hipercorectitudine în ambele sensuri: adaptare şi respingere de forme.

[26]Pentru care v. Istrate *O problemă controversată*, p 25, şi nota 147; termenul apare la G. Ibrăileanu.

[27]V. LR I, p. 178; pentru primul lingvist menţionat vezi *lucr. cit*. De asemenea, Vendryes, care consideră că fenomenul ar avea la bază un exces care „entraîne la souci de la correction, quand on se pique de beau langage” (p. 59). Tot acolo se oferă ca exemplu o situaţie în care un ţăran italic, vrînd să vorbească întocmai ca la Roma şi ştiind că al său *ō* are acolo drept corespondent un *au* va rosti *plaustrum* pentru *plostrum* sau *cauda* pentru *coda* (*ibid*.).

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

folosi cu precădere termenii *hipercorectitudine* şi *hiperliterarizare*, fără a neglija un termen precum *hiperdialectalism*, cu referire la o reacţie interdialectală[28]. Acestea sînt forme prin care se manifestă analogia la nivel fonetico-fonologic (cel asupra căruia se poartă discuţia în lucrarea de faţă) în urma contactului dintre vorbitori ai aceleiaşi limbi dar aparţinînd unor norme diferite. Vor fi păstraţi primii doi termeni deoarece sînt mai cuprinzători, permiţînd totodată anumite distincţii de fineţe întrucît, pentru vorbitorul unui grai ar putea exista o diferenţă între *corect* şi *literar*, în sensul că, deşi acesta poate recunoaşte că tot ceea ce este literar este şi corect, la interacţiunea cu vorbitorul altui grai, poate considera ca fiind corectă norma pe care şi-o asumă în mod obişnuit[29]. În ceea ce priveşte mijlocul prin care acţionează analogia în asemenea cazuri, acesta va fi numit *regresiune*[30].

1. 3. Structura audio-articulatorie. Înţelegînd prin *structură* un ansamblu (discontinuu) de unităţi discrete care îşi datorează existenţa opoziţiilor în care se află şi care se definesc prin relaţiile lor mutuale în cadrul acelei organizări, se va numi *structură audio-articulatorie* ansamblul de sunete articulate, utilizate de o limbă în comunicarea vorbită. Această structură ţine de factori psiho-fiziologici, fiind de ordin biologic iar nu mecanic, şi evoluează în timp şi spaţiu.

[28]Termenul *formă hiperdialectală* apare la Stelian Dumistrăcel, însă, cu un alt sens, deoarece se referă la reacţii — pe care vorbitorul le poate avea în cadrul unei anchete — şi anume, de îngroşare a unor particularităţi dialectale, regionale sau populare, chiar furnizînd fonetisme care, cel puţin în acea zonă, nu apar în contextul în cauză (v. Idem, *Fonetisme*, p. 385).

[29]Pentru distincţiile *popular / literar*, *popular / dialectal, regional* v. Dumistrăcel *Influenţa*, p. 107-108.

[30]V., printre altele, S. Pop, *Contributions au rhotacisme. Dans les Monts Apuseni*, în *Recueil*, p. 63-66, unde, la p. 65 se vorbeşte de „fausse-régression" cu referire la forme precum *ma-îne*, *luciafăn*, *luna lu cenuşeriu*. De aici se poate observa şi pînă unde poate merge voinţa (şi tendinţa) de a abandona un fenomen fonetic. Este importantă o distincţie care apare la Dumistrăcel *Fonetisme*, p. 376, între corectări regresive şi progresive, avîndu-se în vedere sensul vizat de vorbitor, de la norma dialectală la cea literară, respectiv de la norma literară la cea dialectală (v. şi AD, p. 123 şi urm.).

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Sunetele limbajului vocal-articulat se produc şi se percep în cadrul funcţiunii fonetice, exerciţiu autoreglat al mecanismului biologic[31]. Pe plan fonologic, fonemul reprezintă o unitate a structurii audio-articulatorii din limba vorbită a unei comunităţi lingvistice situate în timp şi spaţiu, avînd anumite determinări de ordin social. Lipsit de funcţiuni semnificative, fonemul este dotat cu o libertate a ocurenţelor în sincronie care, în plan teoretic, îi permite apariţia independent de condiţii determinate. Acest fonem — care, în diacronie, rezultă din fonologizarea unui sunet articulat a cărui realizare era condiţionată sever de context, de factori diacronici, diatopici şi diastratici — prezintă în mod firesc limitări de contingenţă ce decurg din constrîngeri ce ţin de fonetica generală şi din deprinderile articulatorii (acestea din urmă condiţionate de factori biologici, nu neapărat legaţi de ereditate), precum şi de reguli distribuţionale ce rezultă din evoluţia diacronică a limbii şi care fixează condiţiile de admitere şi excludere în şi din lanţul fonetic. Majoritatea vorbitorilor, care este constituită din monolingvi, trăieşte într-un anumit univers sonor, îşi are organele articulatorii şi auditive fixate pe producerea şi decodarea anumitor sunete şi a unor anumite tipuri de combinaţii de sunete[32]. Orice articulaţie ori coarticulaţie, care se abate de la standardele reperabile şi proprii acelui univers sonor într-atît încît nu mai este recunoscută ca proprie, la o eventuală încercare de reproducere, va suferi în mod firesc o deformare în sensul reducerii celor mai particulare trăsături ale ei la unele corespondente caracteristice sistemului fonetic din limba vorbitorului. Automatismul fonetic, care poate fi constatat în nenumărate cazuri de coarticulare[33] arată că înţelegerea este condiţionată de conştiinţa faptului lingvistic şi nu de nuanţa concretă produsă, cînd aceasta nu are valoare fonologică în sistemul receptorului, căci forma şi funcţiunea

[31]Pentru o critică a conceptului ‘sunet’ precum şi pentru precizări asupra acestuia v. Turculeţ *Introducere*, p. 10-17.
[32]Cf., de exemplu, Vendryes, p. 40, E. Petrovici, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor romîneşti*, în CL VII, nr. 2, 1962, p. 209-215, p. 213, Turculeţ *Introducere*, p. 57-59, sub *Dirijarea proceselor articulatorii*.
[33]Cf., de exemplu, Metral, p. 41-42; Puşcariu LR II, p. 156-158.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

organelor articulatorii pot explica sunete lipsite de valoare fonologică. În realitate, totul se asimilează în unităţi tradiţionale, mai mult, ceea ce se află deja în limbă este supus reasimilării[34] organelor articulatorii — aceasta fiind o cauză importantă a schimbărilor din limbă — în cadrul procesului complex de reconsiderare a materialului lingvistic.

Modificarea fonetică reprezintă o consecinţă a manifestării unor tendinţe ce au la bază principiul autoreglării unei funcţiuni biologice, prezentă în orice organism viu. De regulă, tendinţa în discuţie nu se manifestă spontan, adică fără cauze, ci apare ca o reacţie la o agresiune din afara sau din interiorul structurii. Mutaţia fonetică este, aşadar, efect al unei agresiuni asupra structurii organizate pe o bază articulatorie — constituită în parte prin transmisiune ereditară, în parte prin deprinderi articulatorii dobîndite în timpul învăţării şi practicării limbii, al adecvării la mediul lingvistic al vorbitorului şi se situează între funcţiile psihice şi fiziologice[35].

> Urmărirea unei evoluţii precum cea a lat. *vetula*, pe teren românesc, ar putea fi relevantă în acest sens. Plecînd de la etimon, se pot presupune următoarele transformări ale acestuia: **vetla*, în urma sincopării, apoi **vecla*. (Evoluţia *tl* >

[34]*Reasimilare* însemnînd şi adaptare a limbii la schimbările bazei de articulaţie, cf. Eric Buyssens, *Linguistique historique. Homonymie. Stylistique. Sémantique. Changements phonétiques*, Bruxelles, Paris, 1965. V. şi Uguzzoni, p. 128-129, care vorbeşte de *fonologizare*, *defonologizare*, *refonologizare*, efecte ale reasimilării, ca urmare a contactelor lingvistice.

[35]Întrucît articolul lui E. Coşeriu, *Linguistic changes does not exist?*, tradus de Emma Tămâianu în CL XXXVI (1992), p. 9-20 — un ecou la *Giebt es Lautgesetze?* al lui E. Wechssler, —, încercă o abordare a chestiunii dintr-o perspectivă diferită de cea neogramatică şi o îndepărtare de teoria bazei de articulaţie, lucruri care, în opinia noastră, nu reuşesc autorului căci înseşi fundamentele de la care pleacă nu-i pot permite aceasta, vrea să mute povara unui răspuns pe umerii altor ştiinţe, cercetarea de faţă nu va face apel la acel articol. V. opiniile lui A. Philippide, în OR II, §268, nota, G. Ivănescu, în LGR, p. 172-176, în comunicarea *La problème des tendances phonétiques romanes*, *Istoria*, p. 4-15, C. Frâncu, în *Geneza*, p. 32-34. De asemenea, E.H. Lennenberg, *Fondamente biologici del linguaggio*, Torino, 1971, W. Dressler, *Fonologia naturale e cambio linguistico*, în *Studi di fonetica e fonologia. Atti del convegno internazionale di studi*, Padova 1 e 2 ottobre, 1973, Roma 1976, p. 273–283, G. Drachman, *Phonology and the basis of articulation*, în „Sprache" 19 (1973), p. 1–19, R.A. Hinde, *Le basi biologiche del comportamento sociale umano*, Bologna, 1977.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

cl pare a fi una organică în limba română. Se poate afirma că, încă de la începuturi, limba română nu a agreat această succesiune, afirmaţie întărită şi prin evoluţii mai tîrzii (magh. *hitlen* > *hiclean* > *viclean*). De asemenea, tendinţele, manifeste în unele graiuri, de a modifica oclusiva dentală sau palatală urmată de un iot, trebuie raportate la aceeaşi idiosincrasie. Adaptări ulterioare ale bazei de articulaţie au făcut ca asemenea succesiuni să poată apărea în secolul al XX-lea, la unele elemente neologice relativ recente — fără ca succesiunea *tl* să devină dintre cele comode în limba română.) În urma unor evoluţii (*-a* > *-ă*, *cl* > *cl'*) forma în discuţie capătă aspectul *vecl'ă*. În acest moment se produce fenomenul diftongării condiţionate, continuă muierea lichidei şi palatalizarea oclusivei, astfel că, la un moment dat, cuvîntul capătă înfăţişarea *veak'ă*. Starea este ilustrativă pentru felul în care se reorganizează echilibrele la nivel fonetic. Din punct de vedere al diftongului, poziţia sa este optimă păstrării sale. Finala cuvîntului, însă, conţine un punct de dezechilibru, dat de succesiunea din diftongul ––*ă*. În momentul în care acest dezechilibru local se acutizează se produce asimilaţia prin acomodare, *ă* îşi schimbă parametrul cel mai incomod — locul de articulare — fiind atras către *i*, cu păstrarea gradului de deschidere; astfel apare finala ––*e*. Ca o consecinţă directă a acestei evoluţii, diftongul, care nu rezistă în poziţie *e*, se monoftonghează: *veche*. Prin evoluţia *tl* > *cl* şi prin relaţia dintre diftong şi poziţia sa (în fapt una dintre cele două condiţii ale acestei diftongări în limba română), se pot observa în acest exemplu două cazuri în care evoluţiile fonetice apar ca reacţii ale organelor articulatorii la unele condiţii date de contextul ce nu se încadrează între limitele structurii audio-articulatorii.

Eul lingvistic astfel constituit, deja informat prin experienţă lingvistică îşi caută permanent echilibrul, se adaptează în acest mod conjuncturilor de comunicare. Manifestările acestui eu sînt relativ în mare măsură controlabile volitiv, chiar dacă, de regulă, există o subordonare faţă de anumite mecanisme biologice[36]. Deşi nivelul fonetic este întemeiat, în principal, pe structurile biologice, feed-back-ul lingvistic poate avea finalitate şi la acest nivel. Posibilitatea (nu de puţine ori realizată) de intervenţie a spiritului uman — prin factori conştient orientaţi de voinţă în urma unor procese de observare, comparare, urmate de decizii întemeiate pe judecăţi cu diferite motivaţii de ordin axiologic — este permisă tocmai de felul în

[36]Cf. Roland Blondin, *Fonction, structure et évolution phonétiques. Études synchroniques et diachroniques du phonétisme gallo-roman et français*, Lille, Paris, 1975.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

care se defineşte fonemul în funcţie de sunet, rezultat al combinării factorilor psiho-fiziologici în cadrul acestei organizări bio-lingvistice naturale. Dacă se ia drept exemplu cazul copiilor[37], se observă cum aceştia, în mod normal, învaţă şi deprind limba nu neapărat prin aportul factorului conştient. Cu toate acestea, capacităţile lor de sesizare a diferenţelor din vorbirea adulţilor (modelele lor) sînt superioare celor întîlnite la aceştia din urmă. Prin contact şi, eventual, din necesităţi de integrare, copiii pot adopta şi forme care ies din coerenţa normei învăţate „acasă". Vorbind despre forme hipercorecte, trebuie observate două posibilităţi care apar. Atunci cînd acestea pleacă de la vorbitor (copil sau adult) fenomenul înlocuirii este în mod cert conştient. Dacă, însă, formele hipercorecte nu pleacă de la vorbitorul copil, acesta le poate adopta prin imitare ca pe orice alt fapt, putînd fi conştient de deosebirea dintre formele acelea şi caracteristicile generale ale vorbirii sale, mai ales cînd deosebirile sînt importante. Acest fenomen nu apare cu aceeaşi pregnanţă la adulţi, care au o deprindere mult mai bună a normei lor, fapt care lasă mai greu să treacă neobservată o deosebire. Ceea ce îl face pe adult să treacă cu vederea o formă deosebită este funcţia de comunicare, asupra căreia vorbitorul-copil se concentrează mai puţin, precum şi obişnuinţa propriei norme. De asemenea, între cele două categorii de vorbitori există diferenţe însemnate în ceea ce priveşte modul în care aceştia percep excepţiile, diferenţierea formelor, regulile de adaptare la nivelele fonetico–fonologic şi morfologic.

În perioadele în care contactele lingvistice sînt mai intense baza de articulaţie se manifestă în continuare, dar nu atît prin producerea de noi variante de sunete, cît prin decantări şi selecţii ale sunetelor deja produse şi existente, prin fonematizări care definesc sistemul fonetic al unii grai[38]. Intensificarea contactelor lingvistice poate genera o anumită

[37]Pentru care vezi Stelian Dumistrăcel, *Limbă literară şi dialect în mediul şcolar*, în LR XXX (1981), p. 261-279.

[38]Baza de articulaţie nu reprezintă doar o entitate producătoare de sunete, ci şi una care le selectează prin aceea că permite sau nu ocurenţa anumitor coarticulaţii şi chiar fonematizarea anumitor sunete a căror contingenţă este frecventă în fluxul sonor şi care ajung să-şi definească un rol în sistem în raport cu alte sunete şi foneme. Prin însuşi

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

concurenţă lingvistică, fapt ce are ca efect amorsarea unui proces de uniformizare, dar şi de diferenţiere în puncte precise ale sistemului. În acest moment, analogia devine un proces conştient, mai ales cînd are drept finalitate scăderea forţelor entropice. Lucrurile sînt cît se poate de complicate în acest punct[39] întrucît, dacă se pleacă de la situaţii concrete se pot constata la nivel lingvistic diferenţe între evoluţiile comunităţilor lingvistice avute în vedere.

> Luînd ca exemplu cazul populaţiei de la nordul Dunării, care a fost cucerită de romani, se poate considera că abandonîndu-şi treptat propria limbă şi adoptînd în acelaşi fel latina, această populaţie nu a putut vorbi limba învingătorului fără a introduce aici în mod continuu deprinderi articulatorii proprii. Vorbitorii de latină veniţi în Dacia nu au acţionat ca un factor care stopa manifestarea bazei de articulaţie a băştinaşilor sau, cel puţin, nu s-au putut manifesta astfel faţă de segmentul cel mai numeros al aborigenilor. Pe de altă parte, în acest caz nu avem a face cu coexistenţa a două limbi aflate în concurenţă, ci cu un proces de impunere a unei limbi asupra alteia, care urma să fie înlocuită. Vorbitorii de latină veniţi din Imperiu în Dacia au ignorat în mod firesc sunetele produse în vorbire de cei cuceriţi cînd acestea nu corespundeau sistemului fonologic latin[40]. Deformările cuceriţilor erau anulate, neutralizate prin substituţii operate

---

felul ei de a funcţiona, în anumite momente, baza de articulaţie devine un principiu care depăşeşte elementul natural, fiziologic din care rezultă, constituindu-se în element de ordin biologic, un mecanism de autoreglare a sistemului. Pentru observaţia că manifestările bazei de articulaţie nu au consecinţe însemnate decît în anumite epoci istorice, determinate sub mai multe aspecte ale vieţii socio-economice, favorabile înnoirilor v. Ivănescu *Istoria*, p. 11 şi urm., 183-186.

[39]V. şi Schogt, p. 83 care, după ce la p. 79 distinsese factorii care limitează acţiunea legilor fonetice (factori pur fonetici, morfologici şi analogici, etimologia populară, împrumutul), arată că este dificil să se facă ordine în acest punct. De aceea va propune: „de classer les changements d'après des principes qui n'aient rien en commun avec les causes des changements", ceea ce, în opinia noastră, nu este decît o amînare, prea puţin rodnică, a căutării soluţiilor.

[40]Astăzi, cînd un polonez spre exemplu, vorbind limba germană, rosteşte [eʃ´t], [minʃ´en], el este înţeles de către german, care va face o mică substituţie după ce s-a plictisit să tot încerce a corecta pe incorigibil, înţelegînd că acela a vrut să rostească germ. *echt*, *München*. La fel se va întîmpla cu un francez care ar rosti (şi care chiar rosteşte) [aises vasɔ̂r] vrînd să reproducă germ. *heißes Wasser*. Această bază de articulaţie care torsionează sistemul fonetic al limbii germane, însă, nu determină, în primele momente, modificări însemnate din punctul de vedere al limbii deoarece schimbarea se referă la sunete şi nu la foneme, deformînd sunete nu foneme. Cu timpul,

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

de receptorul care restabilea forma corectă după ce observase caracteristica acelui tip de greşeală. Prin numărul lor, cuceriţii, care comiteau în majoritatea lor aceleaşi greşeli induse de baza lor de articulaţie, au putut se impună formele în cauză abia după ce au ajuns să utilizeze noua limbă, mai ales între ei. Aceste situaţii privesc fenomenele care se petrec la învăţarea, eventual adoptarea unei limbi. După o perioadă de convieţuire, probabil că latina începe să înregistreze o serie de progrese în ceea ce priveşte aria sa de răspîndire geografică la nordul Dunării. Ea evoluează în continuare, liber de data aceasta, sub o condiţie nouă, întrucît lipseşte vorbitorul etalon, cel care chiar dacă nu îl corecta la tot pasul pe băştinaş, îi oferea o anumită imagine acustică, împiedicîndu–l să–şi cristalizeze una prea îndepărtată de model[41]. Contactele cu dacii liberi şi cu alte popoare — întrucît, în primul caz priveau vorbitori care, în cele din urmă, au adoptat limba latină, iar în celalalt caz, au fost destul de slabe — au putut cu greu aduce decantarea rezultatelor acţiunii bazei de articulaţie. Formele şi sunetele rezultate din aceasta s-au stabilizat treptat, mai ales datorită numeroaselor reveniri ale acestora în vorbire, în contextul în care lipsea un termen de comparaţie. Între perioada în care popoarele slave sînt semnalate într-o zonă în care se poate presupune că au putut intra în contact cu romanicii de la nordul Dunării şi cea în care primii slavi se creştinează sînt aproximativ trei secole. Numărul acestor ani este aproape dublu faţă de cel al anilor petrecuţi de romani la nordul Dunării. Fără a nega existenţa contactelor lingvistice între cele două popoare şi înainte de creştinarea slavilor, trebuie observat că acestea capătă dimensiuni noi şi se întăresc abia după creştinarea primilor slavi. Contactele de pînă atunci îşi dobîndesc efecte de profunzime şi durabilitate, aşadar, abia după secolul al

---

însă, contactul ar putea avea consecinţe însemnate. De fapt, confruntarea celor două sisteme nu rămîne fără consecinţe căci străinii introduc sunete care, nu doar că în limbile lor sînt foneme, dar vor putea deveni acelaşi lucru şi în limba germană pe care o vorbesc. În mod cert, o germană vorbită de marea masă a polonezilor va prezenta o serie de modificări în toate compartimentele limbii, modificări ce se vor impune şi păstra în acea comunitate. Cît timp însă, vor vorbi cu germani sau cu buni cunoscători şi vorbitori ai germanei, aceste modificări au şanse neînsemnate de a se impune în limba acelora. În primul caz, ele sînt mereu anulate de nativul german, în cel de-al doilea ele vor avea aceeaşi soartă, deoarece şi acest interlocutor se află în situaţia celui polonez însă din perspectiva limbii sale: bazele de articulaţie poloneză şi română, de pildă, nu-şi corespund. Din punctul de vedere al polonezilor însă, toate aceste substituţii, probabil însoţite de ironie o vreme, nu vor putea avea darul de a şterge complet modificările introduse de vorbitorul incapabil să articuleze ori să gîndească altfel.

[41]Este greu de spus dacă pierderea termenului de comparaţie mai poate constitui un factor în situaţia în care acesta deja nu îşi mai îndeplinea rolul normativ.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

IX-lea[42]. Dacă se situează apariţia noului sistem lingvistic, a limbii române, aproximativ în perioada secolelor al VII-lea — al VIII-lea[43], sau chiar mai devreme, între secolele al V-lea — al VII-lea, al VIII-lea[44], admiţînd că factori de natură socio-economică şi politică au reprezentat impulsul esenţial al unor schimbări care au permis şi favorizat apariţia unor condiţii noi pentru dezvoltarea limbii, se poate accepta că aceste contacte cu slavii numeroşi au condus la desăvîrşirea unui proces ce se manifestase cu intensitate scăzută după treptata rupere a legăturilor cu Imperiul, între secolele III-V. Contactele cu limbile slave au pus faţă în faţă două sisteme lingvistice diferite, au condus la observarea şi la decantarea rezultatelor evoluţiei de pînă atunci a sistemului lingvistic neolatin dunărean în toate compartimentele sale, au determinat individualizarea acestuia, delimitarea clară de sistemul lingvistic cu care intrase în contact. Cuvintele pe care le va împrumuta româna din limbile slave vor trece într-un alt sistem lingvistic suferind modificări şi nu curgînd liber, fără cenzura sistemului ori distrugînd un sistem spre a-l remodela.

Dacă se au în vedere contactele dintre limbi diferite, cînd o limbă înlocuieşte o alta sau cînd acest proces nu se produce, se constată că, în ambele cazuri, subzistă factori de ordin biologic care pun în evidenţă caracteristicile articulatorii ale limbii în discuţie. Deprinderile articulatorii străine pot pătrunde în limba cealaltă, dar fără a-i afecta esenţa, fără a modifica sistemul. Aceşti vorbitori însă, îşi vor asuma sistemul pe care contactul dintre baza lor de articulaţie şi sistemul străin l-a generat, vor fonematiza sunetele dacă vor fi nevoiţi să facă procese de analiză a fluxului sonor întrucît organele lor audio-articulatorii au a face cu două sisteme diferite; faptul se petrece în cazul în care ei adoptă o altă limbă şi sînt copleşitori prin număr şi frecvenţa ocurenţelor sunetelor generate de baza lor de articulaţie. Transformările structurii

[42]Este greu de acceptat opinia care susţine că: „majoritatea elementelor slave au pătruns în română în secolul al V-lea, al VI-lea şi al VII-lea. Ele formează stratul cel mai vechi şi cel mai important" (Densusianu *Istoria* I, p. 161). Deşi s-a scris mult pe această temă, probabil că o primă şi corectă rezolvare a acestei chestiuni se află la un eminent slavist precum I. Bărbulescu. Lăsînd deoparte accentele polemice şi aprecierile destul de dure cum sînt cele la adresa lui O. Densusianu, precum şi unele erori, teoria dezvoltată şi demonstrată, în Bărbulescu *Individualitatea*, p. 7-125, rămîne, probabil, punctul de plecare cel mai just şi pertinent care nu poate fi ocolit în dezbaterea acestei chestiuni.
[43]Perioadă pentru a cărei delimitare v., mai recent, Frâncu *Geneza*, p. 24-26.
[44]Cum face G. Ivănescu, în *Istoria*, p. 177-201.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

audio-articulatorii duc la mutaţii paradigmatice[45] care se produc mai ales ca reacţii la stimuli externi. Evoluţiile cantitative se petrec continuu şi sînt naturale, în vreme ce trecerile calitative sînt cerute de nevoi de conservare a sistemului ca principiu şi se impun vorbitorilor ca o ordine psiho-socială în dezordinea naturală.

1. 4. Legi fonetice / legi fonologice. Ideea centrală a prezentului studiu se revendică şi pleacă de la distincţia teoretizată de S. Puşcariu, savant care distinge între *legi fonetice* şi *legi fonologice* şi subliniază particularităţile celor doi termeni ai distincţiei în opoziţie. Aceasta conduce la observarea faptului că alături de evoluţia fonetică, fenomen care se împlineşte prin vorbitor în mod inconştient, există şi acea formă a schimbării, prin care, în mod conştient, ori în urma conştientizării unui impuls, vorbitorul reacţionează, fie la evoluţia fonetică, fie la diferenţele, produse ale acţiunii acesteia, dintre norme paralele.

Evoluţia sunetelor se face prin alunecare (*Lautwandel*)[46], o devenire lentă avînd drept cauză imediată mutaţii în conformaţia bazei de articulaţie deoarece sistemul fonetic este rezultantă a acestei baze de articulaţie[47]. Este vorba, aşadar, despre o modificare treptată a trăsăturilor articulatorii pînă la apariţia unei noi coarticulaţii (ceea ce nu înseamnă mereu „sunet nou"). În felul acesta se poate stabili o relaţie genetică de tipul din A, prin A'... B.

---

[45]Apariţiile sau dispariţiile de foneme se pot produce pe mai multe căi. Fonemele pot apărea fie prin fonologizare paradigmatică, atunci cînd o variantă combinatorie cu statut de contingenţă devine fonem, fie prin reinterpretarea unui fonem deja existent care suferă mutaţii ce-i afectează trăsăturile articulatorii. Un fonem poate dispărea prin neutralizarea opoziţiei distinctive faţă de un altul (o sincreză de fapt). Aceste schimbări pot avea succes dacă, în urma segmentării fluxului sonor, un act de memorie identifică elementele segmentate în unităţi ale structurii audio-articulatorii.

[46]Vorbind despre alunecarea sunetului, A. Philippide observă, în *Principii*, p. 15-17, că fenomenul se produce lent, de regulă într-o singură direcţie, cu constanţă, „şi atunci se produce de la o vreme numaidecît o ruptură între sunetul ocazional şi uzul de mai înainte şi omul se trezeşte vorbind alt sunet, fără să ştie el singur cum a ajuns la dînsul" (p. 16).

[47]Cf. A. Sechehaye, *L'individuel et le social dans le langage*, în „Psychologie du langage", 1933, p. 60: „l'usage actif d'une langue consiste, par définition, à faire appel à des habitudes acquises, le réflexe joue donc ici un rôle prépondérent".

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Cazul intervenţiei factorului conştient este diferit, nemaifiind vorba despre o alunecare, ci de o înlocuire[48]. Vorbitorul nu se mai află pe nesimţite în faţa unei realităţi fonetice noi despre al cărei proces de apariţie nu a fost conştient, ci el este cel care aşează sunetul respectiv într-un context. Vorbitorul alege oarecum în funcţie de anumite criterii. Primul motor este unul impulsionat de voinţă (accesul pe o altă treaptă socială, dorinţa de a imita pe cineva considerat superior, de a vorbi îngrijit etc.). După observarea destul de atentă a normei către care tinde, vorbitorul începe să construiască raţionamente bazate pe analogii pentru toate situaţiile (contextele) cu care se confruntă. Fireşte că libertăţile sale nu sînt nelimitate, şi aceasta nu atît datorită funcţiei de comunicare, cît datorită factorilor de ordin fonetic şi morfologic. Înlocuirea sunetelor este un proces orientat în funcţie de aceşti factori, deoarece, în fapt, tendinţa vorbitorului este de a reveni la o formă anterioară acţiunii unei legi fonetice sau, uneori, de a „aplica" acea lege fonetică la toate cuvintele pe care el le încadrează în acelaşi context. Alegerea acestuia mai este orientată şi de articulaţiile din universul lui sonor, adică de relaţia de corespondenţă / non-corespondenţă stabilită de vorbitor între diferitele sunete ale normei sale şi alte sunete din norma către care tinde. Relaţia de aici nu mai este în mod direct genetică, ci se conturează pe baza unei analogii de tipul în loc de A se rosteşte B.

Definind legile fonologice ca entităţi, procese ce trec prin sfera conştiinţei — în vreme ce legile fonetice se petrec pe neobservate[49] —, S. Puşcariu afirmă că ele sînt regulate, constante „et embrassent tout le

[48]V. Puşcariu LR II, p. 269; de asemenea, *Phonétique et phonologie*, în ELR, p. 129, unde se spune „*Quand une loi phonétique entre dans la conscience des sujets parlants, et qu'elle est généralisée par eux, nous avons alors à faire a une* ***loi phonologique***"(s.a.). Aşadar, sistemul fonologic (sau fonemic) reprezintă, în accepţia lui S. Puşcariu, corespondentul sistemului fonetic în conştiinţa subiectului vorbitor.

[49]Sextil Puşcariu însuşi arată că „*nu orice alternare de sunete* în diferite forme scrise sau în familia unui cuvînt *ajunge să fie observată de subiectele vorbitoare* (s.a.), *Morfonemul*, p. 236. Probabil că trebuie incluse aici şi situaţiile în care vorbitorul, chiar observînd alternanţa, nu reacţionează, deoarece compartimentul psihic are şi modele, luate din natură, de succesiuni variabile.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

«materiel linguistique», c'est-à-dire dans les cas de même structure"[50], ceea ce înseamnă că nu este obligatoriu ca o lege fonetică să apară în toate formele avînd acelaşi context fonetic, generalizarea prin aplicare analogică revenind vorbitorului după ce acesta conştientizează esenţa respectivei schimbări[51]. Spre deosebire de aspectul *lege fonetică*, care trece neobservat, aspectul *lege fonologică* se prezintă ca formulă existentă în spiritul vorbitorului, corespunzînd unui raport observat de acesta[52]. Considerînd că legea fonetică reprezintă o formulă dedusă din inconştientul naturii, care determină acţiunea organelor articulatorii şi felul acestora, legea fonologică apare ca inserţie a dimensiunii umane în activitatea organelor articulatorii. Dacă sistemul fonetic este natural, sistemul fonologic — constituit şi prin reacţie conştientă la creaţia naturală — este cultural.

Este dificil de judecat, în asemenea context o situaţie precum cea semnalată de însuşi S. Puşcariu[53]. Merită amintite, în acest sens, două exemple, sugestive în ceea ce priveşte mecanismul analizat. Primul dintre acestea, numit de savantul român „hiperurbanism"[54], este cuvîntul *căpeneag* < *chepeneag* (< magh. *köpenyeg* 'trenci'). Forma este interpretată ca hipercorectă, însă, realmente, *-ö-* din etimon este o

[50]ELR, p.145.

[51]Relaţia aceasta poate fi deosebit de strînsă, termenii distincţiei putînd ajunge să desemneze aspecte ale aceleiaşi realităţi. De altfel, savantul român tinde regulat să confunde cei doi termeni ai distincţiei. Plecînd de la ideea că geneza este fonetică, aplicarea fonemică — fonemicul fiind şi rezultantă a alegerii conştiente, a observării, comparării şi, apoi generalizare deliberată (cf. LR II, p. 350-352) —, S. Puşcariu ajunge să afirme că legile fonetice nu sînt, în majoritatea cazurilor, decît legi fonologice. Aşa, în LR II, p. 129 şi urm., p. 348, şi, mai ales în *Le morphonème*, unde la tot pasul prezintă evoluţii fonetice caracteristice românei comune şi pe care le numeşte „fonemice".

[52]Cf. *Morfonemul*, p. 221, unde S. Puşcariu observă că „*morfonemul (...) este un produs al geniului limbei şi* de cele mai multe *ori nu este decît continuarea, în conştiinţa gramaticală a subiectelor vorbitoare a unei legi fonologice*" (s.a.) şi „*morfonemul este adesea inversarea legii fonologice, uneori inversarea greşită*", p. 223, (s.a.).

[53]În DR IV, p. 716, respectiv p. 1379, nota 1.

[54]S. Puşcariu foloseşte acest termen destul de des, dar nu pare a-l considera generic; de regulă operează distincţii fine, fiind conştient de caracterul special al termenilor pe care-i utilizează.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

vocală labială şi palatală totodată, sunet extrem de dificil pentru un român. Ambele forme sînt variante care indică dificultăţile de adaptare a cuvîntului maghiar la limba română, care adaptează sunetul străin lipsit de corespondente româneşti acceptabile. În acest caz, s-ar putea spune că forma cu palatală se modifică (oclusiva palatală este înlocuită cu oclusiva velară + *ă*) sub influenţa sunetelor învecinate[55], modificarea fiind una de adaptare la împrumut, soluţia fiind singura posibilitate mai apropiată de fonetismul din etimon, pe care limba română o putea găsi.

Mai interesant şi diferit este cazul băn. *clientuş* < *chientuş* (< magh. *köntös*)[56]. Regresiunea operată aici este una inversă faţă de evoluţiile care au dus la actualele forme *curechi*, *ochi*, *urechi*, *vechi*, provenite din *colecl'u*, *ocl'u*, *ureacl'ă*, *vecl'u*. Graiul bănăţean, mai conservator, a păstrat mai multă vreme, se pare, rostirea cu *cl'*, *gl'*. Forme precum cele rezultate din lat. *clamo* ori *glacia* fiind încă rostite, în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea *cl'ăm*, *gl'aţă*[57], dar *k'ăm* şi *g'iaţă* în graiurile din jur. Privitor la acest fenomen, O. Densusianu observă că asimilarea grupurilor *cl*, *gl*, în cuvinte de origine slavă, la grupurile analoge provenite din latină, s-a produs mai greu, oricum după ce muierea lichidei avusese loc în elementele latine[58]. Acelaşi învăţat arată că între secolele al IX-lea şi al XIII-lea se împrumută din maghiară majoritatea elementelor pe care le găsim la nordul Dunării[59]. Aceste

[55]V. şi Fr. Kiraly, *Contacte lingvistice*, Editura Facla, Timişoara, 1990, p. 145-146. De asemenea, Scriban, p. 265a, unde autorul menţionează şi tc. *kepenek*.

[56]V. şi Fr. Kiraly, *lucr. cit.*, p. 176, unde se oferă explicaţia 'sorte de pelisse des boyards'. Autorul citat dă formele *clentuş*, *clintuş* şi explică: „este evident că magh. *k* + *e*, *i* (din magh. dial. *kentös*, *kintes*) a fost apropiat de *k'* din cuvintele vechi româneşti şi s-a parcurs drumul în sens invers *k' > cl' > cl*".

[57]Cf. Puşcariu LR II, p. 219, 364, de asemenea, D. Moldovanu *Completări la REW[3]: Lat.* ***clivus*** *în română şi în graiurile ucrainene carpatice*, în „Studii şi cercetări de onomastică" 1, anul II, 1996, p. 105-111.

[58]V. Densusianu *Istoria* I, p. 188. V. şi P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănăţean* în CL VIII, nr. 1, 1963, p. 45-78.

[59]Ne manifestăm scepticismul asupra limitei inferioare, dar şi asupra afirmaţiei că pînă în secolul al XIII-lea s-ar fi împrumutat „majoritatea" elementelor lexicale pe care româna le are din limba maghiară. Cronologia relativă (căci este singurul criteriu pe care îl avem pentru această operaţie) nu poate furniza pentru „majoritatea"

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

elemente, dacă prezintă grupurile *cl'*, *gl'*, nu reprezintă forme adaptate la limba română, în sensul că nu prezintă fonetismele *k'*, *g'*[60]. Pe această bază, se poate susţine că, în acest caz, avem a face cu o falsă regresiune a unor vorbitori care aveau încă în norma lor grupurile *cl'*, *gl'*, acolo unde cei din jur aveau deja *k'*, *g'*. Cei dintîi emit o formă hipercorectă, ca o reacţie la nivel interdialectal, a cuiva care nu înţelege să renunţe la rostirile propriei norme[61].

Chiar la unul dintre cei mai riguroşi neogramatici ai lingvisticii româneşti, Ovid Densusianu[62], apar unele elemente care arată clar că acesta recunoaşte existenţa factorului conştient în evoluţiile lingvistice, precum şi rolul pe care individul îl are în modelarea limbii. În mod explicit, însă, de fiecare dată, acest savant se referă la formarea şi dezvoltarea normei literare, la „evoluţiile lingvistice superioare" orientate, în diferite epoci, cu diferite intensităţi, de „spiritul critic, aflat mereu în conflict cu formele primitive şi spontane de manifestare lingvistică. Referindu-se la contactele [culte, sau dinspre categoria vorbitorilor instruiţi ori care acţionează ca agent formator şi rafinant al limbii literare] dintre limbi, deşi susţine că, la unii vorbitori, factorul inconştient are o pondere însemnată, O. Densusianu arată că, în epocile „de cultură înaintată", factorul conştient este dominant iar răspîndirea

---

împrumuturilor de origine maghiară sau din limbile slave date care să conducă la afirmaţii atît de precise.

[60]*Ibid.*, I, p. 198-199.

[61]Pentru conceptul 'solidaritate regională', care apare la Puşcariu în LR II, p. 310-311 v. *infra*.

[62]Lingvist ce trebuie comparat cu S. Puşcariu, care a început ca neogramatic, apoi, descoperind, rolul şi importanţa dialectologiei istorice, a geografiei lingvistice, lucrînd nemijlocit la o vastă anchetă dialectală, dar suportînd şi influenţe din partea altor doctrine lingvistice ale epocii, atras mai mult de realitatea lingvistică decît de sfericitatea unor teorii, şi care va ajunge să renunţe la anumite principii ale neogramaticilor manifestînd o mare deschidere alte tipuri de explicaţii, chiar dacă fără a abandona complet principii fundamentale ale unor iluştri înaintaşi. Atitudinile, sensibil diferite, faţă de teoriile lui J. Gillieron — adevărat instrument de măsură al nivelului pînă la care un neogramatic reuşeşte să înţeleagă limitele propriei sale concepţii şi necesitatea infuziei de noi şi diferite idei în concepţia lingvistică — sînt de natură să anunţe deosebirile de concepţie şi interpretare a datelor de către cei doi savanţi români.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

formelor se face prin imitaţie. Totuşi, „imitaţia, moda, nu este totdeauna inconştientă. Alături de majoritatea celor ce acceptă inconştient feluri de exprimare[63] se poate să fie şi de aceia care şi le însuşesc întemeiat, din convingerea utilităţei lor”[64]. Mai mult, un alt mare neogramatic arată că „Transformările unei limbi se fac de obicei inconscient”. După exemplificarea cu ajutorul evoluţiei lat. *caballus* la rom. *cal*, acelaşi savant arată: „Această inconscientă operaţie că are loc, nu este de mirare, căci cele mai multe acte sufleteşti inconscient au loc — şi vorbirea este şi ea un asemenea act, cel puţin *pe jumătate* —, *decît nu trebuie exagerată* (s.n., Al. G.). Un fenomen limbistic, ori cît ar fi el de mic, întru cît este act sufletesc poate ave cîteodată norocul de a trece şi prin cadrul conscienţii, iar nu de a rămîne numai ascuns în înfundăturile inconscientului. Apoi la transformări psihicul şi fizicul contribuie deopotrivă [...] Noi vom renunţa la a mai desface zadarnic firul în patru, de a desface lucruri atît de intim legate unele de altele şi de a căuta cu microscopul la fiecare principiu de schimbare al vorbirii conscientul şi inconscientul, psihicul şi fizicul”[65]. În cadrul prezentării

[63]Nu este clar dacă autorul se referă global la vorbitori, are în vedere categoria celor cu mai puţină instrucţie — masa vorbitorilor —, sau se referă la o subcategorie, mai largă, din rîndul celor instruiţi. Toate acestea deoarece, uneori, O. Densusianu pare a nu rafina la interiorul celei de-a doua categorii, alteori (chiar în cuprinsul *st. cit.*), cu referire la cazul contactelor dintre normele dialectale şi cu o altă limbă, acestei categorii — tot nediferenţiate — i se concede capacitatea de reacţie conştientă.

[64]Pentru aceste idei v. O. Densusianu, *Orientări nouă în cercetările filologice*, în GS I, p. 16-17.

[65]Philippide *Principii*, p. 12. Din acest mod de a înfăţişa chestiunea principiilor de evoluţie a limbii şi din hotărîrea de a renunţa la o rafinare „zadarnică” între factori de ordin psihic şi fiziologic, conştient şi inconştient, hotărîre firească la sfîrşit de secol XIX, generaţiile ulterioare de neogramatici (declaraţi ca atare sau nu, deoarece lingvistica secolului al XX-lea rămîne sub semnul acestei orientări) au dedus că o asemenea distincţie nu mai este necesară, dar au optat pentru prezentarea, analiza şi interpretarea fenomenelor din limbă, mai ales la nivel fonetic, într-o modalitate care le arată supuse doar principiului fiziologic, de natură inconştientă. Rareori — şi numai ca pe nişte concesii făcute unui factor subaltern celui fiziologic — au fost admise analize şi explicaţii care să aibă în vedere vorbitorul ca pe o fiinţă umană dotată cu conştiinţa actelor de limbaj. Fără a scăpa de sub tutela aceasta, chiar faptele care au dus la

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

conceptului ‘lege fonetică’, în cea mai bună tradiţie neogramatică, după ce arată că excepţiile au un caracter aparent, M. Niederman le consideră perturbări de la jocul firesc al legilor fonetice, datorate unor factori de ordin special, principalul dintre aceştia fiind analogia. Acelaşi autor, după ce arată că forme precum *appeto*, *comedo* prezintă un *e* restabilit „par besoin de clarté étymologique, autrement dit pour faire mieux ressortir leur affinité avec *peto*, *edo* (...)”, în comparaţie cu *e* > *i* din *contineo*, *eligo* etc., afirmă posibilitatea ca principiul psihologic, mult mai complex şi mai dificil de fixat prin scheme cu caracter legic, să se constituie în principiu creator de limbă, alături de incontestabilul principiu fiziologic[66]. O relaţie precum *idem* < **isdem*, dar *ejusdem* nu > **ejudem*, pentru care M. Niederman observă că „la tendance à resserrer le lien étymologique (...) dans le second cas, a suspendu ou plutôt éliminé après coup l’effet de l’évolution phonétique”[67], comparată cu faptul că *idem* şi *contineo* nu au fost atinse de analogie — deşi relaţia lor cu *is*, respectiv cu *teneo* era la fel de strînsă precum cea a formelor **ejudem* şi **comido* cu *ejus*, respectiv *edo* — permite

---

constituirea normelor literare şi care guvernează această normă au fost de multe ori văzute din acelaşi unghi.

[66]Acest lingvist încearcă o distincţie (v. M. Niederman *Phonétique historique du latin*, Paris, 1985, p. 3) arătînd că factorul psihologic, manifest prin analogie, acţionează în funcţie de sens şi valoarea gramaticală, în vreme ce factorul fiziologic, manifest prin acţiunea legilor fonetice, atinge imaginea acustică indiferent de orice consideraţie asupra valorii intrinseci a cuvintelor (v. nota următoare). Hipercorectitudinea atinge fonemele / sunetele, dar are printre efecte îndreptarea formelor la nivel gramatical sau semantic, precum şi „corectarea” acestora sub aspect eufonic. Intervenţia factorului psihologic în desfăşurarea sau corectarea efectelor evoluţiei fonetice petrecute inconştient şi după legi fiziologice, materiale reprezintă, în esenţă, corecţia pe care spiritul încearcă să o aducă evoluţie materiale — în funcţie de anumite criterii, mişcat de impulsul anumitor mobiluri sociale.

[67]În *Morfonemul*, p. 240, S. Puşcariu îşi exprimă în mod clar convingerea că există situaţii ce demonstrează — prin comportamentul lingvistic al vorbitorilor, atît instruiţi, cît şi neinstruiţi, ai normei literare, ori de grai — existenţa în limbă a unor mecanisme ale căror legi rămîn încă mai puţin rigide şi descifrate, neputînd fi prinse în scheme ierarhizate şi stricte, dar şi prezenţa la vorbitor a unei conştiinţe latente a relaţiei etimologice dintre diferite cuvinte.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

autorului să concluzioneze că analogia „n'agit donc point avec la même fatalité aveugle que les lois phonétiques"[68].

Sub acest aspect, s-ar putea distinge, în cadrul evoluţiei limbilor, un principiu ce ar putea fi numit *fonetic* şi unul *fonologic*[69]. Etapa[70] fonetică a fiecărei limbi naturale este una de creaţie, aflată sub imperiul creaţiei naturale, şi în care comunicarea şi înţelegerea se realizează prin intermediul unor forme ce prezintă numeroase variaţii fonetice. Abia o dată cu dezvoltarea observaţiilor asupra limbii şi a creşterii acestor variaţii (chiar pînă la a ameninţa funcţia fundamentală a limbii), se dezvoltă capacitatea de analiză, devenind necesară şi posibilă clasificarea materialului lingvistic, generîndu-se legi care funcţionează pe baze analogice[71]. În germene, acest sistem funcţionează, probabil,

---

[68]M. Niederman, *ibidem*., p. 2-4. Este de remarcat că, sub ultimul aspect relevat, Niederman pare să înţeleagă prin „fatalitatea legii fonetice" şi „legi fonetice oarbe" acelaşi lucru ca şi G. Ivănescu, pentru a cărui concepţie în această privinţă v. *Istoria*, p. 5, 12-13.

[69]Pentru distincţia *fonetic* / *fonologic* v. şi Georg Heikke, *Phonologie*, Stuttgart, 1972, printre altele p. 11-14, de asemenea o amplă discuţie la Turculeţ *Introducere*, p. 24-26, 82-132.

[70]Termenul *etapă* nu se referă la un stadiu aflat în relaţii de succesiune cu un alt stadiu care, o dată încheiat, nu se mai repetă, sau care domină singur o anumită perioadă de evoluţie a limbii. Este vorba doar despre o ipostază a spiritului uman care evoluează în cicluri şi care, la un nivel superior, poate activa prin intermediul a două principii între care, în absolut, există o relaţie ierarhică. Este posibil ca într-o epocă precum aceea actuală, globalizarea să aibă ca efect lent inducerea unui anumit model pînă la asimilarea sa de către marea masă de vorbitori. Problema nu este a dispariţiei factorului fonetic, ci a modului în care aceste mase vor putea imita, adopta şi urma ritmul celor ce deţin controlul asupra normei standard, aceasta depinzînd şi de modul în care cei din urmă vor şti să netezească asperităţile dintre norma lor şi cele ale maselor, de anumiţi factori sociali şi administrativi în principal.

[71]După cum se înţelege, poate exista o succesiune fonetic — fonologic. Aceasta este o cale de evoluţie, şi chiar de iniţiere a unei schimbări care, însă, se petrece de fapt în etapa fonetică, după care, în etapa fonologică are loc o alegere, prima fiind dominată de creaţie, celaltă de selecţie. Pe de altă parte, aspectul etimologic este mai puţin avut în vedere de vorbitorul obişnuit, cel care face limba acum, şi numai indirect: „*simţul etimologic, în specie simţul pentru raportul ce există între cuvîntul primitiv şi între derivat, rămîne mai adeseori viu în conştiinţa subiectului vorbitor şi în cazuri cînd nu legi fonologice, ci accidente generale produc, în tulpină sau în elementul derivativ o*

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

mai întîi, la adaptarea împrumuturilor din alte limbi, dar el este funcţional şi în cadrul contactelor dintre norme, dialecte etc. Pe de altă parte, analogia nu se manifestă în limbă în toate situaţiile teoretic posibile. Deşi afirmaţia poate fi extinsă — cu anumite rezerve — şi la acţiunea legilor fonetice, rezultatul acestora prezintă o mai mare regularitate şi chiar previzibilitate[72]. Diferenţa dintre acţiunea celor doi factori stă într-o mai mare variabilitate a factorului psihic în comparaţie cu cel fiziologic, fapt determinat de caracteristicile intrinseci şi de posibilităţile reale ale celor două compartimente.

Etapa fonologică se caracterizează prin norme, selecţii operate conştient şi în funcţie de anumite criterii deduse ori elaborate. În mod firesc, şi în vorbirea populară ori neîngrijită evoluţiile se pot petrece în această etapă oarecum orientat, dacă nu în funcţie de norma literară ori supradialectală, cel puţin prin raportări la acestea, cînd anumite presiuni nu mai permit ignorarea a ceea ce se întîmplă în norma standard[73]. O dată însuşit modelul de schimbare, acesta poate fi aplicat relativ constant, cu consecvenţă ridicată, fără discriminări, uneori fără a se distinge între contexte. Aceasta fiind o chestiune de cunoaştere şi nu una de esenţă, tot astfel se poate manifesta şi vorbitorul creditat ca instruit[74]. Aşa cum pe baza unui model se produce expansiunea

---

modificare din cele mai tulburătoare", Puşcariu *Morfonemul*, în DR VI, p. 225, (s.a.). Se pot ilustra aceste afirmaţii cu un cuvînt precum *năselnic* (la Neculce, *ed.cit*., p. 416), faţă de *sîlă*, care apare, la acelaşi autor.

[72]Pentru o discuţie asupra conceptului 'lege fonetică' caracteristicile şi conţinutul conceptului v. OR I, §85, nota.

[73]Această orientare ţine de o serie de factori, mai ales de prestigiul şi gradul de difuzare a normei; cf. Dumistrăcel *Influenţa*. Privitor la evoluţia şi răspîndirea fenomenelor fonetice şi fonemice în spaţiu vezi Puşcariu LR II, p. 299-303.

[74]Chestiunea este destul de complicată deoarece nu constituie tocmai o caracteristică generală la vorbitorii de grai; totuşi, tendinţa se constată la aceştia şi poate fi destul de pronunţată în anumite perioade ale evoluţiei sociale, cînd, în limbă, se petrec destule confuzii. În acest sens, este relevantă o situaţie precum aceea indicată de T. Papahagi, într-un răspuns la răspuns, sub titlul *Încheierea unei discuţii*, publicat în GS, III, p. 434-439, unde, la p. 437, autorul arată că o informatoare, de faţă cu preoteasa din localitatea anchetată, care se bucura de prestigiu în ochii consătenilor, rostea *b'ine*, *bine*, faţă de *g'ine*, care reprezenta forma uzuală la ea, rostită în lipsa respectivei persoane.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

(aplicarea) legii fonetice, tot astfel este nevoie de un model de regresie care să dirijeze aplicarea legii fonologice. Modelul, însă, poate fi nepotrivit din punctul de vedere al contextului lingvistic, etimologic, precum şi din cel al normei sau, vorbitorul care interpretează materialul lingvistic poate face ca legea fonetică să sufere reduceri ori amplificări datorate tocmai acestei reinterpretări[75]. De altfel, pe cît de atentă pare a fi analiza vorbitorului în unele situaţii — chiar dacă acesta se dovedeşte lipsit de cunoştinţele lingvistului — în multe alte situaţii lipsa datelor (provenind mai ales din identificarea corectă a contextului fonetic şi din cunoaşterea etimologiei) îl conduce pe acesta către ignorarea anumitor cazuri care ar putea forma obiectul unor schimbări. Pe de altă parte, chiar intervenţiile acestuia pot dovedi stîngăcii la nivelul „terapiei" aplicate[76]. Toate acestea deoarece asimilaţia se manifestă şi ca extindere a unor mişcări articulatorii dincolo de domeniul lor originar. Fără a fi o constantă, ca efect al acelui context pseudoinductor, urmarea este că se aplică un rezultat al altui context la un context care, din punct de vedere fiziologic, nu generează acel rezultat. Aici apare şi tendinţa vorbitorului de a regulariza paradigmele prin generalizarea anumitor tipuri, mai puternice, şi care, astfel, devin modele. O dată deprins mecanismul de către vorbitor, acesta îl poate aplica la toate contextele care i se par potrivite pentru a suporta acea încadrare[77]. În acest sens ar fi de citat un

[75]V. *Le morphonème*.

[76]În acest sens v. Puşcariu *Le morphonème*, p. 289-290, unde se vorbeşte despre o relaxare a simţului gramatical, cu referire la forme precum *feţui*, *petat*, *mesuţă* (exemple date la p. 278), care conţin un *e* datorat formelor de plurat, căci obiectul este conceput cu feţe, pete, respectiv ca mai mic.

[77]Probabil că este cea mai convenabilă explicaţie pentru unele cazuri, care ar putea fi considerate ca extreme, precum cele constatate la Neculce: *Costîn* (p. 49, 114, 137, 169, 213), „la *Golîe*" pentru „la *Golia*" (p. 131), *Rîga* pentru *Riga* (p. 215). Tot „curentul" acesta îl determină pe cronicar să scrie *păscar* dar *peşte* (p. 360), mai ales că silaba următoare o permitea. De asemenea, este sugestiv în acest sens exemplul dat de Polivanov, în *La perception des sons d'une langue étrangère*, în TCLP IV (1931), p. 70-96, în legătură cu nativul japonez care nu reuşea să rostească decît *u* şi *i* învăţînd şi deprinzînd rostirea corectă elimina apoi aceste două sunete, chiar şi din cuvintele care trebuiau în mod normal să le conţină. Cf. comentariile şi interpretarea care apar la N.S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, p. 66.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

studiu[78] în care se arată că schimbări ale limbii la nivelul fonetico-fonologic impun intervenţia a două tipuri de factori: naturali şi formali. Valorificînd teoria lui Humboldt conform căreia schimbarea fonetică este supusă unui principiu organic şi altuia intelectual, autorul studiului afirmă că formalul in-formează continuu naturalul. Procesele fonetice naturale, corespondente ale unor tendinţe universale naturale reprezintă acte de natură să producă schimbări în limbă, mai ales cînd se suprapun unor tendinţe universale formale dar şi de natură să acţioneze, pînă la un anumit punct, în mod coercitiv asupra acestor tendinţe formale. Pe de altă parte, însă, şi acestea din urmă au capacitatea de a selecta şi impune anumite tendinţe naturale, chiar de a cere şi impune doar realitatea unora dintre acestea.

Dacă termenul *fonologic* sau *fonematic* nu ar avea o istorie a sa, o încărcătură de sens bine definită, probabil că ar putea fi acceptată valoarea propusă de S. Puşcariu. Întrucît faptul acesta nu este posibil şi avînd în vedere că, fie conştient, fie inconştient, procesul transformării sunetelor este unul de natură fonetică, distincţia va trebui să urmeze o altă cale.

Pentru a păstra opoziţia teoretizată de S. Puşcariu, în continuare se va vorbi despre *evoluţie fonetică* şi *înlocuire fonologică*.

2. Palatalizarea labialelor. Distribuţia cazurilor. O distincţie în ceea ce priveşte modul de manifestare a fenomenului de substituţie şi temeiurile sale etimologice evidenţiază, în principal două situaţii. Întrucît cea care interesează, şi din al cărui unghi sînt examinate faptele, este perspectiva diacronică, trebuie diferenţiate contextele din vechea română literară, în care nu apar, precum astăzi, sunetele în cauză (consoane palatale) în mod justificat din punct de vedere etimologic — deşi ele pot apărea în unele graiuri —, de situaţiile în care eliminarea acestora (a consoanei palatale) a reuşit. Interesează aşadar, studiul formelor în care, din perspectivă etimologică, trebuie sau ar trebui să apară consoane palatale ca rezultat al evoluţiei fonetice, şi din care, ca

[78]Uriţescu *Changement*.

BDD-B1-03 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)